ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى
ۋە
ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى

1984 - 5. 18

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر
تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى

ريقىپ ھاجىكامغا

ئۆزلىرى ئۇلۇق بەيتۇللاغا

مېڭىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان

ماشۇ پەيتتە قوللىرىڭىزگە

ئۇشبۇ كىتاپنى يوللۇق تۇتقۇزغۇم

كەلدى.

ئادەت بولسىمۇ قوبۇل قىلغايلا.

شايار گۈلباغ باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇت

چىسى ئابدۇرېسىم مەممەتنىيازدىن

1984-يىل 7-ئاينىڭ 5-كۈنى

پەيشەنبە

ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر
تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتى تۈزدى
1983 - يىل 11 - ئاي

ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ
ئىملا قائىدىسى
ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى
كومىتېتى تەرىپىدىن تۈزۈلدى
شىنجياڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
تىراژى: 15,000 نۇسخە

维吾尔文字字母表和维吾尔语正字法
自治区民族语文工作委员会编
新疆新华印刷厂印刷
印数：15,000册

مۇندەرىجە

ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئومۇمى
ئۇقتۇرۇشى 1
ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى 3
ئاپتونوم رايونلۇق تىل - يېزىق كومىتېتىنىڭ
ئۇقتۇرۇشى 6
ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى 7
1. تاۋۇشلار 7
1. سوزۇق تاۋۇشلار 7
2. ئۈزۈك تاۋۇشلار 8
2. تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى 8
1. سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى 8
2. ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى 14
3. سۆزلەرنىڭ ئىملاسى 18
4. قىسقارتىلما سۆزلەرنىڭ ئىملاسى 19
5. ياردەمچى سۆزلەرنىڭ ئىملاسى 20
6. باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ ئىملاسى... 23
1. خەنزۇ تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ
ئىملاسى 23
2. رۇس تىلى ۋە باشقا تىللاردىن قوبۇل قى-
لىنغان سۆزلەرنىڭ ئىملاسى 25
7. بوغۇم كۆچۈرۈش قائىدىسى 27

8. تىنىش بەلگىلىرى 28

قوشۇمچە ماتىرىياللار 29

1. سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلەر جەدۋىلى 29

2. سۆز تۈرلىگۈچى قوشۇمچىلەر جەدۋىلى 31

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمە-تىنىڭ ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز يېزىقلىرىنىڭ ئېلىپبە-سىنى ئېلان قىلىش توغرىسىدىكى ئومۇمىي ئۇقتۇرۇشى

(ئايرىم ھۆججەت تارقىتىلمايدۇ)

«شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 5 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ئۇيغۇر، قازاق كونا يېزىقلىرىنى ئومۇمىي يۈزلۈك قوللىنىش توغرىسىدىكى قارارى» (شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ (1983) 44 - نومۇرلۇق ھۆججىتى، 1982 - يىل 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى ماقۇللانغان) غا ئاساسەن، ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىز-مىتى كومىتېتى ئالاقىدار تەرەپلەردىكى مۇتەخەسسىسلەر، ئالىمىي خادىملار ۋە مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنى تەشكىللەپ، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز يېزىقلىرىنىڭ ئېلىپبەسىنى يېڭىۋاشتىن مۇزاكىرە قىلىپ بېكىتتى. ھازىر ئۇنى ئېلان قىلىمىز.

بارلىق ئىدارە، مەكتەپ، كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار ۋە ئاخبارات، نەشرىيات، مەتبۇئات تارماقلىرى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز كونا يېزىقلىرىدا نەشر قىلىنىدىغان خەت-ئالاقە، گېزىت - ژورنال، كىتاپلاردا 1984 - يىلى 1 -

ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن باشلاپ بىردەك مۇشۇ ئىملىپبەنى ئۆلچەم قىلىدۇ.

ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز تىللىرىنىڭ ئىملا قائىدىلىرىنى ئايرىم تەييارلاپ ئىلان قىلىش خىزمىتى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل - يېزىق خىزمىتى كومىتېتىغا تاپشۇرۇلدى.

شىنجياڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى

1983 - يىل 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى

1. ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ فونېما سىستېمىسى ۋە يېزىق ئەنئەنىسىگە ئاساسەن تۈزۈلدى.

2. ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبەسى 32 ھەرپتىن تەركىب تاپتى. بۇ ھەرپلەرنىڭ شەكلى، نامى ۋە تەرتىۋى تۆۋەندىكىچە:

تەرتىۋى	ئايرىم شەكلى	باشتىن قوشۇلىدىغان شەكلى	ئوتتۇرىدىن قوشۇلىدىغان شەكلى	ئاخىردىن قوشۇلىدىغان شەكلى	نامى
1	ئا، ا			ـا	ئا
2	ئە، ە			ـە	ئە
3	ب	بـ	ـبـ	ـب	بې
4	پ	پـ	ـپـ	ـپ	پې
5	ت	تـ	ـتـ	ـت	تې
6	ج	جـ	ـجـ	ـج	جې
7	چ	چـ	ـچـ	ـچ	چې
8	خ	خـ	ـخـ	ـخ	خې
9	د			ـد	دې
10	ر			ـر	رې
11	ز			ـز	زې
12	ژ			ـژ	ژې
13	س	سـ	ـسـ	ـس	سې
14	ش	شـ	ـشـ	ـش	شې
15	غ	غـ	ـغـ	ـغ	غې

تەرتىۋى	ئايرىم شەكلى	باشتىن قوشۇلىدىغان شەكلى	ئوتتۇرىدىن قوشۇلىدىغان شەكلى	ئاخىرىدىن قوشۇلىدىغان شەكلى	نامى
16	ف	فـ	ـفـ	ـف	فې
17	ق	قـ	ـقـ	ـق	قې
18	ك	كـ	ـكـ	ـك	كې
19	گ	گـ	ـگـ	ـگ	گې
20	ڭ	ڭـ	ـڭـ	ـڭ	ڭې
21	ل	لـ	ـلـ	ـل	لې
22	م	مـ	ـمـ	ـم	مې
23	ن	نـ	ـنـ	ـن	نې
24	ھ	ھـ	ـھـ	ـھ	ھې
25	ئو، و			ـو	ئو (o)
26	ئۇ، ۇ			ـۇ	ئۇ (u)
27	ئۆ، ۆ			ـۆ	ئۆ (ɵ)
28	ئۈ، ۈ			ـۈ	ئۈ(ü)
29	ۋ			ـۋ	ۋې
30	ئې، ې	ئېـ، ېـ	ـېـ	ـې	ئې
31	ئى، ى	ئىـ، ىـ	ـىـ	ـى	ئى
32	ي	يـ	ـيـ	ـي	يې

3. سوزۇق تاۋۇش ھەرپلىرىنىڭ ئۆز تەلەپپۇزى شۇ ھەرپلەرگە نام قىلىندى. ئۈزۈك تاۋۇش ھەرپلىرىگە شۇ ھەرپ ۋەكىللىك قىلغان تاۋۇشنىڭ ئاخىرىغا «ئې» قوشۇپ نام قىلىندى.

4. بۇرۇن ئىككى ھەرپ بىلەن ئىپادىلىنىگەن تۆت لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش ئۈچۈن «ئو، ئۇ» ھەرپلىرىدىن

باشقا «ئۆ، ئۇ» ھەرپلىرى قوشۇلدى.

ئۇلار: ئوي (oy)، ئۇن (un)

ئۆي (oy)، ئۈن (ün)

5. «ف، ژ» ھەرپلىرى پەقەت ئىملىقلار ھەم باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆز ـ ئاتالغۇلارنى ۋە كىشى ئىسىملىرى، يەر ناملىرىنى يېزىشتا ئىشلىتىلىدۇ.

مەسلەن: تۇف، سۇف، فاگجېن، فابرىكا، فاك يى فېيىېرباخ، فۇجيەن، فرانسىيە، پاژ ـ پۇژ ۋىژىلداش، ژورنال، بۇرژۇئازىيە، پارىژ، ژدانوپ.

6. سوزۇق تاۋۇش بىلەن باشلانغان بوغۇمنى ئالدىنقى بوغۇمغا قوشۇپ يازغاندا، سوزۇق تاۋۇشقا ھەمزە (ئ) قويۇلىدۇ. مەسلەن:

ئالدىنئالا، ئىنئام، تەلئەت، مەسئۇل، مەلئۇن، قەتئى، سۇنئى، بىئارام، رىئايە، تەبىئەت، ئىئانە، پېئىل، فېئودال، گېئولوگىيە، پائىسە.

ئۇقتۇرۇش

كومىتېتىمىز ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تاپشۇرۇغىغا ئاساسەن، «ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى» (لايىھە)نى ئىلگىرىكى ئىملا قائىدىلىرى ۋە تىلىمىزنىڭ ھازىرقى ئەمەلىيىتىگە ئاساسەن فونېتىكىلىق پرىنسىپ، مورفولوگىيىلىك پرىنسىپ ۋە ئەنئەنىۋى پرىنسىپنى ئاساس، ئۈرۈمچى تەلەپپۇزىنى نورما قىلىپ تۈزۈپ چىقتى. تىلنى قېلىپلاشتۇرۇش، ئىملانى بىرلىككە كەلتۈرۈش مەقسىتىدە مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن كەڭ-كۆلەمدە پىكىر ئېلىندى ۋە ئايرىم مەسىلىلەر ئۈستىدە نۇقتىلىق تەكشۈرۈپ-تەتقىق قىلىندى. كېيىن بۇ لايىھە تىل-يېزىق خادىملىرى، مەتبۇئات-نەشرىياتچىلار، ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە مۇناسىۋەتلىك ساھەلەرنىڭ ۋەكىللىرى قاتناشقان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا 1983-يىل 4-ئاينىڭ 16-كۈنى ماقۇللاندى. ھازىر كەڭ قوللىنىش ئۈچۈن ئېلان قىلدۇق. ئېلان قىلىنغان كۈندىن باشلاپ ئومۇمىي يۈزلۈك قوللىنىشنى ئۈمىت قىلىمىز. قوللىنىش جەريانىدا بەزى قائىدىلەرنى تولۇقلاش، ئۆزگەرتىش توغرىسىدا پىكىر-تەكلىپلەر بولسا كومىتېتىمىزغا يوللاپ بېرىشىڭلارنى سورايمىز.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر

تىل-يېزىق خىزمىتى كومىتېتى

1983-يىل 11-ئاينىڭ 15-كۈنى.

ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ ئىملا قائىدىسى

1. تاۋۇشلار

§ 1. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدا 32 تاۋۇش بار. بۇلارنىڭ ھەرپ بەلگىلىرى ۋە ئېلىپبە تەرتىۋى تۆۋەندىكىچە:

ئا ئە ب پ ت ج چ خ د ر ز
ژ س ش غ ف ق ك گ ڭ ل م
ن ھ ئو ئۇ ئۆ ئۈ ۋ ئې ئى ي

§ 2. تاۋۇشلار سوزۇق تاۋۇش ۋە ئۈزۈك تاۋۇش دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

1. سوزۇق تاۋۇشلار

سوزۇق تاۋۇشلار سەككىز بولۇپ، ئۇلار:

ئا ئە ئې ئى ئو ئۇ ئۆ ئۈ

سوزۇق تاۋۇشلار تىل ئورنى ۋە ئاھاڭداشلىق مۇناسىۋىتىگە قاراپ ئۈچكە بۆلۈنىدۇ.

تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار: ئە ئۆ ئۈ

تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلار: ئا ئو ئۇ

ئارا سوزۇق تاۋۇشلار: ئې ئى

سوزۇق تاۋۇشلار لەۋ ھالىتىگە قاراپ، لەۋلەشكەن ۋە لەۋلەشمىگەن دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار: ئو ئۇ ئۆ ئۈ

لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار: ئا ئە ئې ئى

2. ئۈزۈك تاۋۇشلار

ئۈزۈك تاۋۇشلار 24 بولۇپ، ئۇلار:

ب پ ت ج چ خ د ر ز ژ س ش

غ ف ق ك گ ڭ ل م ن ھ ۋ ي

ئۈزۈك تاۋۇشلار تاۋۇش پەردىسىنىڭ تىترەش-تىترىمەسلىكىگە قاراپ، جاراڭلىق ۋە جاراڭسىز تاۋۇشلار دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ.

جاراڭلىق تاۋۇشلار: ب ج د ر ز ژ غ گ ڭ ل م ن ۋ ي

جاراڭسىز تاۋۇشلار: پ ت چ خ س ش ف ق ك ھ

2. تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى

1. سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى

§ 3. تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش «ئە، ئۆ، ئۈ» بىلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

كەل — كەلمەك، كەلتۈرۈش، كەلگەن، كەلسە

ئەسكەر — ئەسكەرلەر، ئەسكەرگە، ئەسكەرلىك
كۆز — كۆزلەر، كۆزلەپ، كۆزلۈك
ئۈزۈم — ئۈزۈملەر، ئۈزۈمگە، ئۈزۈملۈك
ئالاقە — ئالاقىلەر، ئالاقىگە، ئالاقىلەشمەك
خۇلاسە — خۇلاسىلىمەك، خۇلاسىلەش، خۇلاسىلىگەن
يەنئەن — يەنئەنگە، يەنئەندە، يەنئەنلىك
شاڭخەي — شاڭخەيگە، شاڭخەيدە، شاڭخەيلىك
شەپكە — شەپكىلەر، شەپكىگە، شەپكىدە
بىكەت — بىكەتلەر، بىكەتكە، بىكەتتە

§ 4. تىل كەينى سوزۇق تاۋۇش «ئا، ئو، ئۇ» بىلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

باش — باشتا، باشلاش، باشلانغان
قول — قوللار، قوللاش، قوللانماق
قۇرۇل — قۇرۇلغان، قۇرۇلسا، قۇرۇلۇشلار
تەقسىمات — تەقسىماتلار، تەقسىماتقا
جىڭپو — جىڭپولار، جىڭپوغا، جىڭپودا
شىڭمۇ — شىڭمۇلار، شىڭمۇغا، شىڭمۇدا
سوت — سوتلىماق، سوتلاشماق
ئاخبارات — ئاخباراتلار، ئاخباراتقا

§ 5. ئارا سوزۇق تاۋۇش «ئې، ئى» بىلەن تۈزۈلگەن سۆزلەرگە، شۇنىڭدەك ئالدىنقى بوغۇمى «ئې»، كېيىنكى بوغۇملىرى «ئى» بىلەن تۈزۈلگەن سۆزلەرگە ۋە «ئى» تاۋۇشىنىڭ تىل كەينى ۋارىيانتى بىلەن كەلگەن سۆزلەرگە تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ؛ تەركىبىدە «گ، ك» تاۋۇشلىرى كەلگەن سۆزلەرگە ھەم «ئى»

تاۋۇشنىڭ تىل ئالدى ۋارىيانتى بىلەن كەلگەن سۆزلەرگە تىل
ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

ئىتىز — ئىتىزلار، ئىتىزغا، ئىتىزدا
ئىشىن — ئىشىنىماق، ئىشىنىغان، ئىشىندۇرماق
تىل — تىللار، تىللاپ، تىللىغان
قىر — قىرغاق، قىرلىماق، قىردۇرماق
كىكىر — كىكىرمەك، كىكىرگەك، كىكىرگەن
گىزىت — گىزىتلەر، گىزىتكە، گىزىتتە
چىش — چىشلەر، چىشكە، چىشلەپ
ئىز — ئىزلەر، ئىزلەپ، ئىزلەنمەك
بىيىجىڭ — بىيىجىڭغا، بىيىجىڭدا، بىيىجىڭلىق
ئىستىل — ئىستىللار، ئىستىلغا، ئىستىلدا

§ 6. ئاھاڭداش تۈرى بولغان قوشۇمچىلەردىن لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر، لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

جان — جانغا، جانلار، جانلاندۇرۇش
قوللان — قوللانماق، قوللانغان، قوللىنىلغان
باشلا — باشلىماق، باشلىغان، باشلانغان
ئىشلە — ئىشلىگەن، ئىشلىمەك، ئىشلەتكۈزمەك
كۆرسەت — كۆرسەتمەك، كۆرسەتكەن، كۆرسەتكۈچى
قوي — قويدۇم، قويۇپ، قويۇلۇپ
كۆر — كۆردۈم، كۆرۈپ، كۆرۈشتۈرۈپ
ياتقۇز — ياتقۇزۇش، ياتقۇزۇلۇپ، ياتقۇزۇشۇپ
كەلتۈر — كەلتۈرۈپ، كەلتۈرۈلۈپ، كەلتۈرۈلگەن

جۇڭگو — جۇڭگولۇق، ئەنخۇي — ئەنخۇيلۇق،

لېكتور - لېكتورلۇق

§ 7. ئاخىرقى بوغۇمى ئارا سوزۇق تاۋۇش «ئى» بىلەن تۈزۈلگەن كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئالدىدىكى بوغۇملىرىدا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش بولسا، ئۇنىڭغا تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر؛ تىل كەينى سوزۇق تاۋۇش بولسا، تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

تەسىر — تەسىرلەر، تەسىرگە، تەسىرلەندۈرۈش

ئۈمىت — ئۈمىتلەر، ئۈمىتكە، ئۈمىتلەنمەك

ياخشى — ياخشىراق، ياخشىلىماق، ياخشىلىغان

شەنبى — شەنبىدە، شەنبىگە، شەنبىلىك

كوللېكتىپ — كوللېكتىپقا، كوللېكتىپلاشماق

§ 8. ئارىلاش بوغۇملۇق سۆزلەرگە قوشۇمچە ئۇلاشتا، شۇ سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمى ئاساس قىلىنىدۇ. ئاخىرقى بوغۇمدىكى سوزۇق تاۋۇش تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇش بولسا، تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر، تىل كەينى سوزۇق تاۋۇش بولسا، تىل كەينى سوزۇق تاۋۇشلۇق قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

ھەمرا — ھەمرالار، ھەمراغا، ھەمرالارچە

ئەۋلىيا — ئەۋلىيالار، ئەۋلىياغا، ئەۋلىيالىق

ئەسۋاپ — ئەسۋاپلار، ئەسۋاپقا، ئەسۋاپتا

نۇسخە — نۇسخىلەر، نۇسخىگە، نۇسخىدە

مەردانە — مەردانىلەر، مەردانىگە، مەردانىلىك

غۇنچە — غۇنچىلەر، غۇنچىگە، غۇنچىلەپ

«چە» قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ ياسالغان سۆزلەرگە يەنە قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا تۇپ سۆز ئاساس قىلىنىدۇ. مەسىلەن:

قازاقچە — قازاقچىغا، قازاقچىلاپ
ئۇيغۇرچە — ئۇيغۇرچىغا، ئۇيغۇرچىلاپ
ئۆزبېكچە — ئۆزبېكچىگە، ئۆزبېكچىلەپ
قەلەمچە — قەلەمچىگە، قەلەمچىلەپ

§ 9. «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى بىلەن تۈزۈلگەن يېپىق بىر بوغۇملۇق سۆزلەرگە «ئى» ياكى «ئە» تاۋۇشى بىلەن باشلانغان قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى «ئې» بىلەن، ئوچۇق بىر بوغۇملۇق سۆزلەردىكى «ئە» تاۋۇشى قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا «ئى» بىلەن نۆۋەتلىشىدۇ، نۆۋەتلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

باش — بېشى، يات — يېتىپ، ئات — ئېتىڭ
بەل — بېلىم، كەت — كېتىڭلار، سەپ — سېپىپتۇ
باس — بېسىق، كەس — كېسىك
كەل — كېلەر، بەر — بېرەر، ئەت — ئېتەيلى
دە — دېدى، دېمەك، دېگەن
يە — يېدى، يېمەك، يېگەن

§10. كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدا كەلگەن «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى شۇ سۆزلەرگە قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا «ئى» تاۋۇشى بىلەن نۆۋەتلىشىدۇ، نۆۋەتلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئالما — ئالمىلار، ئالمىسى، ئالمىلىق
قوللان — قوللىنىش، قوللىنىڭلار، قوللىنىلىدۇ
بەلگە — بەلگىلىمە، بەلگىلىمەك، بەلگىلەنمەك
جۈملە — جۈملىلەر، جۈملىگە، جۈملىسى
ئۆگەن — ئۆگىنىش، ئۆگىنىڭلار، ئۆگىنىلىدۇ

لېكىن، تۇراقلىق ئورغۇغا ئىگە بىر ۋە كۆپ بوغۇملۇق

سۆزلەرنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى قو-
شۇمچە ئۇلانغاندا «ئې، ئى» بىلەن نۆۋەتلەشمەيدۇ. مەسىلەن:

يار — يارى، سان — سانى، قارار — قارارىمىز
پانا — پانايىڭلار، دەريا — دەرياسى، تەم — تەمى
چەم — چەمى، قەرەل — قەرەلى، مىجەز — مىجەزىم

ئاخىرقى بوغۇمدا كەلگەن «ئۇ، ئۈ» تاۋۇشلىرى «ئى»
گە نۆۋەتلەشتۈرۈلمەي يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

بۇيرۇق — بۇيرۇغۇڭ، چوڭقۇر — چوڭقۇرلۇغى
كۆۋرۈك — كۆۋرۈگى، ئۆمۈر — ئۆمۈرلۈكۈم

§ 11. بىر ۋە كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەردىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى قوشۇمچە ئۇلانغاندا «ئې، ئى» غا نۆۋەتلەشكەندىن كېيىن، بۇنداق سۆزلەرگە يەنە قوشۇمچىلەرنى ئۇلاش توغرا كەلگەندە، شۇ سۆزنىڭ بۇرۇنقى ھالىتىگە قاراپ ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

بار — بېرىش، بېرىشقا، بەر — بېرىش، بېرىشكە
چات — چېتى، چېتىغا، چەت — چېتى، چېتىگە
يات — يېتىش، يېتىشماق، يېتىشقان
يەت — يېتىش، يېتىشمەك، يېتىشكەن
ئالما — ئالمىسى، ئالمىسىغا، ئالمىلار
ئائىلە — ئائىلىسى، ئائىلىسىگە، ئائىلىلەر

§ 12. «ئال، ئەت» ياردەمچى پېئىللىرى رەۋىشداشلارغا ئۇلىنىپ كېلىپ تۈس ھاسىل قىلسا، ئۇنىڭغا يەنە سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن باشلىنىدىغان قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا، ياردەمچى پېئىلنىڭ تەركىبىدىكى «ئا، ئە» تاۋۇشلىرى «ئې» غا نۆۋەتلىشىدۇ، نۆۋەتلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

يېزىۋال — يېزىۋېلىش، ئوقۇۋال — ئوقۇۋېلىش
تاشلىۋەت — تاشلىۋېتىش، ئىشلىۋەت — ئىشلىۋېتىش

2. ئۇزۇك تاۋۇشلارنىڭ ئىملاسى

§ 13. جاراڭلىق ئۇزۇك تاۋۇشلار بىلەن ئاياقلاشقان سۆزلەرگە جاراڭلىق ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلىنىدىغان قوشۇمچىلەر، جاراڭسىز ئۇزۇك تاۋۇشلار بىلەن ئاياقلاشقان سۆزلەرگە جاراڭسىز ئۇزۇك تاۋۇش بىلەن باشلىنىدىغان قوشۇمچىلەر ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

بار — بارغان، بارغاچ، بارغىچە، باردىم

ئات — ئاتقان، ئاتقاچ، ئاتقىچە، ئاتتىم

ئۆي — ئۆيگە، ئۆيدىن، ئۆيدە، ئۆيگىچە

كەل — كەلگەن، كەلگەچ، كەلگىچە، كەلدى

يەت — يەتكەن، يەتكەچ، يەتكىچە، يەتتى

ئوقۇش — ئوقۇشقا، ئوقۇشتا، ئوقۇشتىن

كۆرسەت — كۆرسەتكەن، كۆرسەتكىلى

§ 14. «ق، ك، پ» تاۋۇشلىرى بىلەن ئاياقلاشقان كۆپ بوغۇملۇق سۆزلەرگە ئىگىلىك قوشۇمچىلىرى ئۇلانغاندا، «ق، ك، پ» تاۋۇشلىرى «غ، گ، ۋ» تاۋۇشلىرى بىلەن ئۆزگىرىشىدۇ، ئۆزگىرەلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ياتاق — ياتىغىم، ئۇتۇق — ئۇتۇغىمىز

سىلىق — سىلىغىڭلار

تىلەك — تىلىكىمىز، ئەمگەك — ئەمگىكىڭلار

چىلەك — چىلىكى

مەكتەپ — مەكتىۋىمىز، تەرتىپ — تەرتىۋىڭلار

كوللېكتىپ — كوللېكتىۋى

ئەسكەرتىش: تۇراقلىق ئورۇنغا ئىگە بەزى كۆپ بوغۇملۇق

سۆزلەر بۇ قائدگە بويسۇنمايدۇ. مەسلەن:

ئەخلاق — ئەخلاقى، ئشتياق — ئشتياقى

هوقۇق — هوقۇقى

ئدراك — ئدراكى، ئشتراك — ئشتراكى

تەرەپ — تەرپى، تەرتپ — تەرتپى

§ 15. تل كەينى سوزۇق تاۋۇشلار بلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا ئارا سوزۇق تاۋۇش «ئى» بلەن تۈزۈلگەن قوشۇمچلەردىن تەركۋىدە «غ، ق» تاۋۇشلرى بولغان قوشۇمچلەر، تل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار بلەن تۈزۈلگەن بوغۇملارغا تەركۋىدە «ك، گ» تاۋۇشلرى بولغان قوشۇمچلەر ئۇلنندۇ. مەسلەن:

ئال — ئالغلى، ئالغن، ئالغچە

تۇت — تۇتقلى، تۇتقن، تۇتقچە

ئوينا — ئوينغلى، ئوينغن، ئوينغچە

بەر — بەرگلى، بەرگن، بەرگچە

ئۆت — ئۆتكلى، ئۆتكن، ئۆتكچە

كۆرسەت — كۆرسەتكلى، كۆرسەتكن، كۆرسەتكچە

ئات — ئاتلق، بار — بارلق، ياخشى — ياخشلق

ئەت — ئەتلك، دەپتەر — دەپتەرلك، ئەلەم — ئەلەملك

§ 16. «غ» ۋە «گ» تاۋۇشلرى بلەن ئاياقلاشقان سۆزلەرگە يەنە شۇ تاۋۇشلار بلەن باشلننديغان قوشۇمچلەر ئۇلانغاندا، سۆز ئاخرىدىكى ۋە قوشۇمچە بېشىدىكى «غ» تاۋۇشى «ق» بلەن، «گ» تاۋۇشى «ك» بلەن ئۆزگەرتلشدۇ، ئۆزگەرتلەشكنى بويىچە يېزلىدۇ. مەسلەن:

باغ — باققا، تاغ — تاققا، ساغ — ساققان

ئەگ — ئەككەن، تۆگ — تۆككەن، چنگ — چنككەن

§ 17. يېپىق بوغۇملۇق ئايرىم ئىسىملارنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدىكى «ئى، ئۇ، ئۈ» تاۋۇشلىرى شۇ سۆزلەرگە ئىگىلىك قوشۇمچىلىرى ئۇلانغاندا چۈشۈپ قالىدۇ، چۈشۈپ قالغىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

سىڭىل — سىڭلىم، سىڭلىڭ، سىڭلىسى

ۋاقىت — ۋاقتىمىز، ۋاقتىڭلار، ۋاقتى

ئورۇن — ئورنىمىز، ئورنۇڭلار، ئورنى

كۆڭۈل — كۆڭلۈم، كۆڭلۈڭ، كۆڭلى

§ 18. بىر ۋە كۆپ بوغۇملۇق بەزى سۆزلەردىكى «ر» تاۋۇشى جانلىق تىلدا چۈشۈپ قالسىمۇ، يازغاندا چۈشۈرۈلمەي يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

خار (خا ئەمەس)، تار (تا ئەمەس)

يارما (ياما ئەمەس)، يارماق (ياماق ئەمەس)

قار (قا ئەمەس)، كۆر (كۆ ئەمەس)

ئورما (ئوما ئەمەس)، ئورغاق (ئوغاق ئەمەس)

دەرت (دەت ئەمەس)، قەرز (قەز ئەمەس)

لېكىن، بەزى سۆز ئوتتۇرىسىدىكى «ر» تاۋۇشى ئادەت بويىچە چۈشۈرۈپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

قوساق، قاغا، كاناي، سوناي،

گەدەن، ئۆدەك، توپاق، تۆت

§ 19. پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان، بىر بوغۇمدا ئىككى ئۈزۈك تاۋۇش قاتار كېلىپ، «ت» تاۋۇشى بىلەن ئاياقلاشقان سۆزلەردە ئاخىرىدىكى «ت» تاۋۇشى چۈشۈپ قالىدۇ. لېكىن بۇنداق سۆزلەرگە قوشۇمچە ئۇلىغاندا «ت» تاۋۇشى پەيدا بولسا، چۈشۈرۈلمەي يېزىلىدۇ، پەيدا بولمىسا، چۈشۈرۈپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

دوست ــ دوستی، پۇشت ــ پۇشتی

راست ــ راستىڭىز، تەخت ــ تەختىگە

گۆش ــ گۆشى، گۆشلۇك، پەس ــ پەسكە، پەسلەپ

دەرەخ ــ دەرىخى، دەرەخلىك، قەن ــ قېنى

§ 20. ئۇچۇق بوغۇملۇق بەزى ئىسىملارغا ئىگىلىك قوشۇمچىلىرى ئۇلانغاندا، قوشۇمچىنىڭ ئالدىغا بىرىنچى، ئىككىنچى شەخستە «ي» قوشۇلىدۇ. ئۈچىنچى شەخس قوشۇمچىسى ئۆزى ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

سىيا ــ سىيايىم، سىيايىڭ، سىياسى

كونا ــ كونايىمىز، كونايىڭلار، كوناسى

ئىملا ــ ئىملايىم، ئىملايىڭ، ئىملاسى

دەريا ــ دەريايىمىز، دەريايىڭلار، دەرياسى

§ 21. ئەرەپ تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان بەزى سۆزلەرنىڭ ئىگىلىك شەخستە كەلگەن ئىسىم شەكلى بىلەن سۈپەت شەكلىنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن، سۈپەتلەشتۈرۈلىدىغان سۆزلەرنىڭ ئاخىرى ئۇچۇق بوغۇملۇقلىرىغا «ۋى»، يېپىق بوغۇملۇقلىرىغا «ىي» قوشۇمچىسى ئۇلىنىدۇ. مەسىلەن:

ئىجات ــ ئىجادىي (ئىجادىي ئەمگەك)

ئىقتىسات ــ ئىقتىسادىي (ئىقتىسادىي تۇرمۇش)

تارىخ ــ تارىخىي (تارىخىي قارار)

شەرق ــ شەرقىي (شەرقىي شىنجياڭ)

پارتىيە ــ پارتىيىۋى، تەربىيە ــ تەربىيىۋى

ئەسلى سۈپەت سۆزلەرگە ھېچقانداق قوشۇمچە ئۇلانمايدۇ. مەسىلەن:

ئىجتىمائى ــ ئىجتىمائى ئالىي

سۈنئى ــ سۈنئى ھەمرا

ئاددى ــ ئاددى جۈملە
ماددى ــ ماددى بايلىق

3. سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

§ 22. سۆزلەر بىر - بىرىدىن ئايرىپ يېزىلىدۇ؛ قوشۇمچىلەر سۆزلەرگە ئۇلاپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشى كۈندىن - كۈنگە جۇش ئۇرۇپ راۋاجلانماقتا.

تۆگىدەك بويۇڭ بولغىچە، تۈگمىدەك ئەقلىڭ بولسۇن.

§ 23. بىردەككەن سۆزلەر قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئاشتاختا، تاشپاقا، ئاشكۆكى، كۆزەينەك
ئاشقازان، قارىغۇچ، گۈلقەن، كۆكپىت
ھېچقانداق، ھېچنىمە، ھېچكىم
ئاللىقانداق، ئاللىنىمە، ئاللىكىم

§ 24. ئىككى سۆزدىن تۈزۈلگەن كىشى ئىسىملىرى، يەر ناملىرى ئەسلىنى ساقلاپ، قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئەمەتباقى، تۇرسۇنمەھەممەت، مەھەممەتسىددىق
ئارائۆستەڭ، قارامای، ياقاساي، تۆپەشور
غوجائىبرىق، جىگدەئىرىق، يېڭىئۆستەڭ
توققۇزاق، تۆتكۆل، قىرىقبۇلاق

ئەگەر ئۈچ سۆزلۈك بولسا، زىچ بىرىككەن ئىككى سۆز قوشۇپ يېزىلىدۇ؛ تۆت سۆزلۈك بولسا، ئىككىدىن بۆلۈپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئاقتاش قوتان، قوشباش كەنت، يوغانباش دۆڭ

تۆۋەن سۆگەتتېرىق، باش توگتاش، يېڭى توقتېقىل ئۆلۈغسۇ باشبۇلاق، بەشكەنت خانئېرىق، ھۆلجەگدە قارائۆستەڭ

§ 25. «باغ» سۆزى قوشۇلۇپ ياسالغان بىرىككەن ئىسىملاردا ئەگەر بىرىنچى سۆزنىڭ ئاخىرقى تاۋۇشى «ن، م» دىن باشقا تاۋۇشلار بىلەن ئاياقلاشقاندا، «باغ» سۆزىدىكى «ب» تاۋۇشى «ۋ» تاۋۇشى بىلەن نۆۋەتلەشسىمۇ، يازغاندا ئەسلىنى ساقلاپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

جاھانباغ، چىلانباغ، قۇمباغ، ھەرەمباغ، سايباغ، ئۈيباغ، شامالباغ، دۆلەتباغ گۈلباغ، نەزەرباغ، بەلباغ، تۆشباغ

§ 26. كىشى ئىسىملىرىنىڭ تەركىۋى قىسمى بولۇپ كېلىدىغان «ئاخۇن، جان، خان، ھاجى، قارى، بۇۋى، قىز، ئاي، گۈل، تاي» قاتارلىق سۆزلەر كىشى ئىسىملىرىنىڭ ئاخىرىغا قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

قادىراخۇن، تۇرسۇنجان، ئايشەمخان، ئىمىنھاجى، توختىقارى، گۈلسۇمبۇۋى، خانقىز، ئەركىناي، ئايەمگۈل، تۇرسۇنتاي

§ 27. جۈپ سۆزلەرنىڭ ئارىسىغا سىزىقچە قويۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئىلىم-پەن، خوشال-خورام، پۈتمەس-تۈگمەس
ئاچ-يالىڭاچ، بۆگۈن-ئەتە، ئاستىن-ئۈستۈن
قىش-ياز، ئېگىز-پەس، ۋاراڭ-چۇرۇڭ

4. قىسقارتىلما سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

§ 28. باش ھەرپى ئېلىنىپ قىسقارتىلغان سۆزلەر

يالغۇز ھەرپ بىلەن يېزىلىدۇ، ئارىسىغا چېكىت قويۇلمايدۇ. بوغۇم بويىچە قىسقارتىلغان سۆزلەر قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ش ئۇ ئا ر (شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى)

ب د ت (بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى)

ئا ق ش (ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى)

ج خ ئى (جامائەت خەۋپسىزلىگى ئىدارىسى)

ئۆ ت ز (ئۆكتەبىر تىراكتور زاۋۇدى)

پارتكوم (پارتىيە كومىتېتى)

ئوبكوم (ئوبلاستلىق كومىتېت)

§ 29. كىشى ئىسىم، پەمىلىلىرىنى قىسقارتىپ يازغاندا، بىرىنچى ھەرپى ئېلىنىپ يالغۇز ھەرپ بىلەن يېزىلىدۇ. ئوتتۇرىسىغا چېكىت قويۇلىدۇ. مەسىلەن:

ك. ماركس (كارل ماركس)

ۋ. ئى. لېنىن (ۋىلادىمىر ئىلئىچ لېنىن)

ز. قادىر (زۇنۇن قادىر)

ت. ئېلىيوپ (تېيىپجان ئېلىيوپ)

5. ياردەمچى سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

§ 30. «مۇ، ما، چۇ، غۇ، قۇ، يۇ، ئا، ئە، زە، لا» ئۆلانمىلىرى سۆز يىلتىزىغا قوشۇپ يېزىلىدۇ: «دە، ھە» ئۆلانمىلىرى ئالدىكى سۆزلەردىن سىزىقچە ئارقىلىق ئايرىپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

— بۈگۈن كىنوغا بېلەت ئالدىڭىزمۇ؟

— مەن ئالدىم، سىزچۇ؟

— ئۇنىڭ سۆزى توغرىمۇ دەيمەن؟

— قېنى سىز ئېيتىپ بېقىڭا؟ ھە، شۇنداق دىگىنە!

— سەنزە بۇ گەپنى ئويلاپ قالمىدىڭ.

— ئۇ كېلىپلا قايتىپ كەتتى.

— بۇ ئىشنى ناھايىتى ياخشى ئويلاپسەن-دە.

— بۈگۈن شۇنداق ئوبدان ئىشلىدۇق-ھە.

§ 31. «ئال، ئەت» ياردەمچى پېئىللىرى رەۋىشداشلار بىلەن كەلگەندە، رەۋىشداش قوشۇمچىسىدىكى «پ» تاۋۇشى «ۋ» غا ئۆزگەرتىلىشىدۇ، ئۆزگەرتىلگەنلىكىنى بويىچە قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئوقۇۋال<ئوقۇپ + ئال

كۆرۈۋېلىش<كۆرۈپ + ئېلىش

تاشلىۋەت<تاشلاپ + ئەت

توغرىۋېتىش<توغراپ + ئېتىش

§ 32. «بەر» ياردەمچى پېئىلى «ئا، ئە» بىلەن ياسالغان رەۋىشداشلاردىن كېيىن كەلسە، «ئا، ئە» تاۋۇشى «ئى»غا ئۆزگەرتىلىشىدۇ، ئۆزگەرتىلگەنلىكىنى بويىچە قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

يېزىۋەر<ياز + ا + بەر

كۆرىۋەر<كۆر + ە + بەر

بېرىۋەر<بار + ا + بەر

ئۆتىۋەر<ئۆت + ە + بەر

§ 33. «ئىدى، ئىكەن، ئىمىش» ياردەمچى پېئىللىرى ئىسىم، سۈپەت، سان، ئالماش ۋە پېئىلنىڭ شەرت رايى بىلەن بىللە كەلسە، ئايرىپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

كىتاپ ئىدى، كىتاپ ئىكەن، كىتاپ ئىمىش

قىزىل ئىدى، قىزىل ئىكەن، قىزىل ئىمىش
ئالتە ئىدى، ئالتە ئىكەن، ئالتە ئىمىش
شۇنداق ئىدى، شۇنداق ئىكەن، شۇنداق ئىمىش
كەلسە ئىدى، كەلسە ئىكەن، كەلسە ئىمىش
بارماس ئىدى، بارماس ئىكەن، بارماس ئىمىش

§ 34. «غان، قان، گەن، كەن» قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ ياسالغان سۈپەتداشلارغا «ئىدى، ئىكەن، ئىمىش» ياردەمچى پېئىللىرى قوشۇلۇپ كەلگەندە ئايرىپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئوقۇغان ئىدى، ئوقۇغان ئىكەن، ئوقۇغان ئىمىش
باققان ئىدى، باققان ئىكەن، باققان ئىمىش
كۆرگەن ئىدى، كۆرگەن ئىكەن، كۆرگەن ئىمىش
ئۆتكەن ئىدى، ئۆتكەن ئىكەن، ئۆتكەن ئىمىش

§ 35. «ر، ئار، ئەر» بىلەن ياسالغان سۈپەتداشلارغا «ئىدى» ياردەمچى پېئىلى قوشۇلۇپ كەلگەندە، سۈپەتداش قوشۇمچىسىدىكى «ر» تاۋۇشى ھەم «ئىدى» ياردەمچى پې-ئىلىدىكى «د» تاۋۇشى «ت» بىلەن نۆۋەتلىشىدۇ. «ئى» تاۋۇشى چۈشۈپ قالىدۇ، ھەم «ئىدى» ياردەمچى پېئىلىنىڭ ئۆزگەرگەن شەكلى ئۆزىدىن بۇرۇن كەلگەن سۈپەتداش-لارغا قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

يازاتتى (يازار ئىدى)، كېلەتتى (كېلەر ئىدى)
ئالاتتى (ئالار ئىدى)، بېرەتتى (بېرەر ئىدى)

§ 36. «ئال، بول، كەل، قال، سال، قىل» قاتار-لىق پېئىللارغا رەۋىشداش قوشۇمچىسى «پ، ىپ، ۇپ، ۈپ» ئۇلانغاندىن كېيىن، يەنە ئۆتكەن زامان ھىكايە پېئىلىنىڭ قوشۇمچىسى «تۇ» ئۇلانسا، قىسقارتىلماي قوشۇپ يېزىلىدۇ. يۇقۇرقى پېئىللارغا ياردەمچى پېئىللار ئۇلىنىپ كېلىپ ئىككە-

لماك قوشما پېئىل تەشكىل قىلسا، ئايرىپ يېزىلىدۇ. ئۈچ-
لۈك قوشما پېئىل تەشكىل قىلسا، ئالدىنقى ئىككى پېئىل
قوشۇپ، كېيىنكىسى ئايرىپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئال — ئېلىپتۇ، ئېلىپ كەل، ئېپكېلىپ بەر

بول — بولۇپتۇ، بولۇپ كەل، بوپكېلىپ كەت

كەل — كېلىپتۇ، كېلىپ كۆر، كېپكۆرۈپ كەت

قال — قېلىپتۇ، قېلىپ قال، قېپقېلىپ تۇر

سال — سېلىپتۇ، سېلىپ تۇر، سېپتۇرۇپ باق

قىل — قىلىپتۇ، قىلىپ قال، قىپقېلىپ تۇر

٥. باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

1. خەنزۇ تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

§37. خەنزۇ تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەردىكى تاق يۈنمۇ «a، o، e، i، u، ü» ھەم قوشما يۈنمۇ «in، ing، en، eng، un، ün، ang، uang، ua» لار پۇتۇڭخۇا تەلەپپۇزى بويىچە ئەينەن يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

زاۋېن (zawen)، بوخەي (Bohai)

جېجياڭ (Jejiang)، لىشى (lishi)

لۈجاڭ (lüzhang)، بىڭتۇەن (bingtuan)

شېڭمۇ (shengmu)، كۇنمىڭ (Kunming)

يۈننەن (Yünnən)، خاڭجۇ (Hangzhou)

گۇاڭجۇ (Guangzhou)، جۇڭخۇا (Zhonghua)

§ 38. خەنزۇ تىلى پۇتۇڭخۇاسىدا «ui، uai
ei، ai، üan، uan، ian، an» يۇنىمۇلىرىدىـ
كى «a» تاۋۇشى ئۇيغۇرچىدىكى «ئە» تاۋۇشىغا يېقىن
تەلەپپۇز قىلىنغىنى ئۈچۈن يېزىقىمىزدا «ئە» يېزىـ
لىدۇ. قوشما يۇنىمۇلاردىكى ئاخىرقى تاۋۇش ياكى ئۆتكۈنـ
چى تاۋۇش بولۇپ كېلىدىغان «i» تاۋۇشى ئۆزۈك تاـ
ۋۇش «ي» غا يېقىن تەلەپپۇز قىلىنغىنى ئۈچۈن يېزىقىمىزدا
«ي» يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

يەنئەن (Yan'an) تيەنجىن (Tianjin)

تيەنئەنمېن (Tian'anmen)، بىڭتۇەن (bingtuan)

شۆيۈەن (xüeyüan)، شاڭخەي (Shanghai)

بېيجىڭ (Beijing)، خۇەيخې (Huaihe)

گۇيجۇ (Guizhou)، چاڭجياڭ (Changjiang)

§ 39. خەنزۇ تىلى پۇتۇڭخۇاسىنىڭ «ao، iao»
قوشما يۇنىمۇسىدىكى «o» تاۋۇشى ئۇيغۇر تىلىدا «ۋ» ھەرـ
پى بىلەن يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ماۋزېدۇڭ (Mao Zedong)، جياۋيۇلۇ (Jiao Yülu)

لياۋنىڭ (Liaoning)، شاۋشەن (Shaoshan)

§ 40. خەنزۇ تىلى پۇتۇڭخۇاسىدىكى «ou، uo، üe»
قوشما يۇنىمۇلىرى ئۇيغۇر تىلىدا «ئۇ، ئو، ئۆ» ھەرپلىرى
بىلەن يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

جۇئېنلەي (Zhou Enlai)، گوۋۇيۈەن (guowuyüan)

داشۆ (daxüe)، شۆيۈەن (xüeyüan)

§ 41. خەنزۇ تىلى پۇتۇڭخۇاسىدىكى «ong، iong»
يۇنىمۇلىرى ئۇيغۇر تىلىدا «ئۇڭ، يۇڭ» قىلىپ يېزىلىدۇ.
مەسىلەن:

زوڭلى (zongli)، گوڭشې (gongshe)
جوڭيى (zhongyi)، چيوڭجو (Qiongzhou)

§ 42. خەنزۇ تىلى پۇتۇڭخۇاسىدىكى «zh، ch، sh، c» تاۋۇشلىرى ئۇيغۇر تىلىدا «ج، چ، ش، س» ھەرپلىرى بىلەن يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

جوڭگو (Zhongguo)، جېجياڭ (Zhejiang)
چوڭچىڭ (Chongqing)، چاڭجياڭ (Changjiang)
شاڭخەي (Shanghai)، ليۇشاۋچى (Liu Shaoqi)
سەنمۇ (canmou)، سەيچاڭ (Caichang)

§ 43. خەنزۇ تىلىدىن بۇرۇن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر جانلىق تىلدا ئۆزلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

جوزا، خوشاڭ، خاسىڭ، پىنتۇزا
چەيدۇ، چىگسەي، بەسەي، ساڭ

2. رۇس تىلى ۋە باشقا تىللاردىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەرنىڭ ئىملاسى

§ 44. جەمئىيەت كىشى ئىسىملىرى، يەر ناملىرى ۋە خەلقارادا ئورتاق قوللىنىلىدىغان پەن-تېخنىكا ئاتالغۇلىرىنىڭ ئۆزلىشىپ كەتكەنلىرىدىن باشقىلىرى يېزىقىمىزنىڭ ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىگە ئاساسەن ئەينەن يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ماركس، ستالىن، فرىدرىخ ۋىلھېلم
كېنىاي فرانسوۋا (Quesnay François)
ئاۋستىرالىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە
ھىدروگېن، زوئولوگىيە، فىزىئولوگىيە

§ 45. رۇس تىلى ۋە رۇس تىلى ئارقىلىق باشقا تىللاردىن كىرگەن سۆزلەردىكى «ئو، ئې» تاۋۇشلىرى سۆزنىڭ قايسى بوغۇمىدا كەلسە شۇ بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

فوسفور، دوگوۋور، دوكتور، كومپوزىتور

بىئولوگىيە، زوئولوگىيە، ئىمپورت، لېكتور
ئاكادېمىك، فونېما، ئوپېرا، بالېت
پېرسوناژ، ئامپېر، ئوردېن، ئېلېكتىر

ئىككى سوزۇق تاۋۇشنىڭ ئوتتۇرىسىغا «ي» تاۋۇشى قوشۇلۇپ ئۆزلىشىپ كەتكەن سۆزلەر ئۆزلەشكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

سوتسىيالىزىم، رېيالىزىم، دىيالېكت، ۋارىيانت
رادىيو، ئىدىيوم، ئاكاردىيون، پوچتالىيون

§ 46. بوغۇم بېشىدا ئىككى ئۆزۈك تاۋۇش قاتار كەلگەن سۆزلەردە ئىككى ئۆزۈك تاۋۇشنىڭ ئوتتۇرىسىغا «ى» ھەرپى قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

دىراما، گىرادۇس، كىراخمال، پىلان
تىراكتور، كىلىمات، كىلېتكا، پىروگراما
پىرولېتارىيات، ۋىراچ، ئېكىسكۇرسىيە، كىلوگىرام
كونكىرت، گالىستۇك، سىتېپا، مىلىگىرام

«س، ش» تاۋۇشلىرى بىلەن باشلانغان ئىككى ئۆزۈك تاۋۇش قاتار كەلگەن سۆزلەرنى يېزىشتا، ئالدىغا بىر «ئى» ھەرپى قوشۇپ يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئىستىل، ئىستاژ، ئىستانوك، ئىسپىرت
ئىشكاپ، ئىشپىيون، ئىشلەپە، ئىشتانكا

§ 47. سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدا قاتار كەلگەن ئىككى ئۆزۈك تاۋۇشنىڭ ئوتتۇرىسىغا سوزۇق تاۋۇش ھەرپى قوشۇلماي يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

تالانت، ۋولت، سورت، فوند، پورت
دىيالېكت، ئاگېنت، ئاۋغۇست، كوممۇنىست، ئىمپورت

§ 48. باشقا تىللاردىن كىرگەن سۆزلەرنىڭ ئاخى-رىدىكى «د، ب» تاۋۇشلىرى تىلىمىزدا «ت، پ»غا ئايلىنى-

دۇ. لېكىن بۇنداق سۆزلەرگە سوزۇق تاۋۇشلار بىلەن باشلىنىدىغان قوشۇمچىلەر ئۇلانغاندا ئاخىرقى بوغۇمدىكى «ت، پ» تاۋۇشلىرى ئەسلىگە قايتىدۇ ھەم شۇنداق يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

ئىقتىسات - ئىقتىسادى، ئىجات - ئىجادىم
دوكلات - دوكلادى، زاۋۇت - زاۋۇدلار
رېكورت - رېكوردى، سېكونت - سېكوندى
خاراپ - خارابى، باپ - بابى
ئەدىپ - ئەدىبى ئەرباپ - ئەربابى

§ 49. رۇس تىلىدىن ۋە رۇس تىلى ئارقىلىق باشقا تىللاردىن بۇرۇن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر ئۆزلىكىنى بويىچە يېزىلىدۇ. مەسىلەن:

كارۋات، كالاچ، پەتنۇس، ئارگىنال، كارشۇك
چىلا، پىۋا، تورمۇز، تومپۇچكا، زاۋۇت
پاراۋۇز، ئايرۇپىلان، ئاپتۇمات، ئاپتوۋۇز
گۇرۇپپا، مېتىر، ئۇچىرىك، ئەتكەس

7. بوغۇم كۆچۈرۈش قائىدىسى

§ 50. قۇر ئاخىرىغا كېلىپ قالغان كۆپ بوغۇملۇق سۆزنىڭ شۇ قۇرغا سىغماي قالغان قىسمى كېيىنكى قۇرغا بوغۇم بويىچە كۆچۈرۈلىدۇ، بۆلۈنگەن بوغۇمنىڭ ئاخىرىغا سىزىقچە قويۇلىدۇ. مەسىلەن:

ئىشلەپچىقى-رىش	تىرىش-چانلىق	ئوقۇغۇ-چىلار	تەرەققى-يات

§ 51. رەقەم بىلەن يېزىلغان ساناق سانلار قۇرنىڭ ئاخىرىغا كېلىپ قالسا، ئۇلارنى پارچىلاپ ئىككىنچى قۇرغا بۆلۈپ كۆچۈرۈشكە بولمايدۇ. مەسىلەن:

1983 - يىلى (19 - 83 - يىلى ئەمەس)،

336.520 جىڭ (336 - 520 جىڭ ئەمەس)

§ 52. ھەر بىر سۆزنىڭ بىرىنچى ھەرپى ئېلىنىپ قىسقارتىلغان سۆزلەرنى ئىككىنچى قۇرغا بۆلۈپ يېزىشقا بولمايدۇ. مەسلەن:

ش ئۇ ئار- نىڭ ھاۋا رايى	ش ئۇ- ئارنىڭ ھاۋا رايى ئەمەس

9. تىنىش بەلگىلىرى

§ 53. ئۇيغۇر يېزىقىدا تۆۋەندىكى تىنىش بەلگىلىرى ئىشلىتىلىدۇ:

1. چېكىت .
2. سوئال بەلگىسى ؟
3. ئۈندەش بەلگىسى !
4. پەش ،
5. چېكىتلىك پەش ؛
6. قوش چېكىت :
7. قوش تىرناق « »
8. يالاڭ تىرناق ‹ ›
9. تىرناق ( )
10. سىزىقچە -
11. سىزىق —
12. كۆپ چېكىت ...

قوشۇمچە ماتېرىياللار

1. سۆز ياسىغۇچى قوشۇمچىلار جەدۋىلى

قوشۇمچىلەر	ياسالغان سۆزلەر
-چى	ئىشچى، جەڭچى، يالغانچى، قىزىقچى
-ۋەن، -مەن	باغۋەن، ھۈنەرۋەن، دۆلەتمەن، ھاجەتمەن
-باز، -ۋاز -پەز	كىتاپباز، تەرەپباز، قىمارۋاز، كەپتەرۋاز، ئاشپەز، ساقتىمپەز
-داش	يولداش، ۋەتەنداش، زاماندىش
-لىق، -لىك -لۇق، -لۈك -لاق، -لەك	باشلىق، ياخشىلىق، رەھبەرلىك، كۈلكىلىك، يوللۇق، ئونلۇق، ئۆچلۈك، كۆڭلۈك ئوتلاق، قىشلاق، كۆزلەك
-چىلىق، -چىلىك	بۇيرۇقچىلىق، ئازچىلىق، كۆپچىلىك، تەجرىبىچىلىك
-دان	ئوقدان، كۈلدان، چايدان
-خانا	ئىشخانا، كىتاپخانا، دەرسخانا
-خور	تاماخور، پارىخور، جازانىخور
-كەش	جاپاكەش، مېھنەتكەش، ھارۋىكەش
-كار، -كەر -گەر	ھەۋەسكار، گۇناكار، مىسكەر ئىغۋاگەر، دەۋاگەر
-دا، -دە	قىرىندا، چىپىندا، ئۈزۈندە، كېسىندە
-چە	خەنزۇچە، باشقىچە، مىڭچە، سىزىقچە
-دار	مۈلۈكدار، بايراقدار، قەرزدار، خەۋەردار
-نامە	بايانىنامە، ۋەدىنامە، خىتاپنامە
-زار	گۈلزار، ئۈزۈمزار، چىمەنزار
-چاق، -چەك -چۇق، -چۈك	تايچاق، ياخشىچاق، كۆلچەك، كۆكۈلچەك ئويۇنچۇق، قارانچۇق، يۆلەنچۈك

-شۇناس	تىلشۇناس، تارىخشۇناس، مىللەتشۇناس
-ستان، -ىستان	قەۋرىستان، گۈلىستان، ئۆزبېكىستان
-زىم، -ىزىم	كوممۇنىزىم، ماركسىزىم، سوتسىيالىزىم
-غۇچ، -قۇچ -گۈچ، -كۈچ	سىزغۇچ، ئۇچلىغۇچ، تۇتقۇچ ئاچقۇچ سۈزگۈچ، بۆلگۈچ، كۆرسەتكۈچ، تەپكۈچ
-غۇچى، -قۇچى -گۈچى، -كۈچى	ئوقۇغۇچى، يازغۇچى، ئوقۇتقۇچى، ئۇچقۇچى كۆرگۈچى، ئۈزگۈچى، كۈزەتكۈچى
-غاق، -قاق -گەك، -كەك	ئورغاق، تايغاق، قورققاق، ئۇرۇشقاق، ئىلگەك، سەگەك، تەپكەك، تىرىككەك
-غۇ، -قۇ، -گۈ، -كۈ -غا، -قا، -گە، -كە	تۇيغۇ، تاتقۇ، سەزگۈ، تەپكۈ بوسۇرغا، تۇتقا، سۈپۈرگە، تۈرتكە
-ق، -ك -ىق، -ىك -اق، -ەك -ۇق، -ۈك	سوراق، بوياق، ئەكەك، يۆگەك يېزىق، سىزىق، كىچىك توساق، پىچاق، كۆرەك، كۆيەك توسۇق، بۇزۇق، تۈزۈك، ئۈزۈك
-م، -ىم -ۇم، -ۈم	قاينام، باغلام، كىيىم، چىقىم ئۇقۇم، ئوچۇم، تۈزۈم، ئۈنۈم
-ن، -ىن -ۇن، -ۈن	يىغىن، كېلىن، قوشۇن، قۇيۇن تۈگۈن، ئۈ ۈن
-ما، -مە	باسما، قايتۇرما، كۆرسەتمە، سۈزمە
-ماق، -مەك	قۇيماق، ئويماق، ئىلمەك، يىمەك
-مىش، -مۇش -مۈش	يىمىش، قىلمىش، تۇرمۇش ئۆتمۈش
-نچى، -ىنچى	ئىككىنچى، ئالتىنچى، بەشىنچى، ئۈچىنچى
-يلەن، -ەيلەن	ئالتەيلەن، ئونەيلەن، ئۈچەيلەن
-سىز	ئۇنۇمسىز، بولسىز، ئۆگەتكۈسىز، مەنىسىز

-دەك، -تەك	تاغدەك، بىردەك، مەندەك، دىگەندەك
-غى، -قى -گى، -كى	يازغى، تاشقى، يۇقۇرقى كۈزگى، ئىچكى، كەچكى
-چان	ئىشچان، تەلەپچان، ئۆزگىرىشچان
بى-، بەت- نا-، بە-	بىئەدەپ، بىگۇنا، بەتقىلىق، بەتئەخلاق نائىنساپ، ناتوغرا، بەھوزۇر، بەئەينى
-پەرۋەر	ئىنسانپەرۋەر، تىنچلىقپەرۋەر، تەرەق- قىيپەرۋەر
-پەرەس	ئابرويپەرەس، راھەتپەرەس
-ي، -ۋى	تارىخي، ئىقتىسادي، ئىدىيۋى، مەنىۋى
-سىمان	ئادەمسىمان، مايمۇنسىمان
-چىل	ئىزچىل، راستچىل، ئوڭچىل، ئۆزەمچىل
-غۇ، -اڭغۇ -گۈ، -ەڭگۈ	ياداڭغۇ، چىچىلاڭغۇ، سىرىلاڭغۇ جۈدەڭگۈ، كۆتىرەڭگۈ، ئىزىلەڭگۈ
-ك، -اك، -ەك	قىستاك، بوشاك، ئۆتەك
-غۇر، -قۇر -گۈر، -كۈر	بولمىغۇر، ئۇچقۇر، تاپقۇر سەزگۈر، ئۆتكۈر
-گەي، -كەي	كۆنگەي، تەسكەي،
-ماس، -مەس	قايتماس، سۇنماس، ئىگىلمەس، ئۆزۈلمەس
-ار، -ەر	يانار، ياتار، كۆرەر، ئۆتەر
-م، -ىم، -ام -ەم، -ۇم، -ۈم	ئوتلام، يۆگەم، تىلىم، سىلىم، تۇتام، كاپام، كۆتىرەم، سوقۇم، ئۆرۈم
-انە	دوستانە، مەردانە، پىداكارانە، غايىبانە
-ەن	ئاساسەن، تامامەن، مەجبۇرەن
-ىلدا، -ۇلدا -ۈلدە	ۋىژىلدا، تاقىلدا، غۇيۇلدا دۈكۈلدە، گۈرۈلدە

ـ لا، ـ له (ـ دا، ـ ده)	باشلا، توغرىلا، ئىزله، سەنله (چىڭدا، ئۆنده)
ـ را، ـ ره	ھاڭرا، شاقىرا، مەره، مۆره
ـ سىرا، ـ سىره	قانسىرا، ئۇيقۇسىرا، كۆلۈمسىره
ـ سىت	كەمسىت، مەنسىت
ـ ى، ـ ا، ـ ە	چەكى، سانا، ياشا، تۆنه، تۈزه
ـ ر، ـ ار، ـ ەر	قىسقار، ياشار، كۆكەر
ـ ي، ـ اي، ـ ەي	قاراي، زوراي، پەسەي
ـ لاش، ـ لەش ـ داش، ـ دەش	ئورۇنلاش، ئوڭلاش، كۆزلەش، تۆرلەش مۇڭداش، ئۆندەش، چىڭداش
ـ لان، ـ لەن	ياخشىلان، توغرىلان، كۆچلەن، تۆرلەن

2. سۆز تۈرلەنگۈچى قوشۇمچىلەر جەدۋىلى

گرامماتىكىلىق كاتېگورىيە				قوشۇمچىلەر	تۈرلەنگەن سۆزلەردىن مىساللار
سان				-لار، -لەر	ئوقۇغۇچىلار، ئەسكەرلەر، پىكىرلەر
كېلىش	ئىگىلىك كېلىش			-نىڭ ①	يازنىڭ، باشنىڭ، تۆپىنىڭ، كۆزنىڭ
	يۆنىلىش كېلىش			-غا، -قا، -گە، -كە -غە، -قە	يولغا، ئاتقا، تۆپىگە، مەكتەپكە، شەرقىغە، خەلققە
	چۈشۈم كېلىش			-نى	يولنى، مەكتەپنى، تۆپىنى، خەلقنى
	چىقىش كېلىش			-دىن، -تىن ②	يولدىن، تۆپىدىن، مەكتەپتىن، ئاتتىن
	ئورۇن كېلىش			-دا، -دە، -تا، -تە	يولدا، تۆپىدە، ياتاقتا، مەكتەپتە
شەخس	ئىگىلىك شەخس	بىرلىك		I -م، -ىم، -ۇم، -ۈم	بالام، دەپتىرىم، قولۇم، كۆزۈم،
				II -ڭ، -ىڭ، -ۇڭ، -ۈڭ	بالاڭ، دەپتىرىڭ، قولۇڭ، كۆزۈڭ
				-ڭىز، -ىڭىز	بالىڭىز، كۆزىڭىز
				III -ى، -سى	قولى، دەپتىرى، بالىسى
		كۆپلۈك		I -مىز، -ىمىز ③	بالىمىز، دەپتىرىمىز، قولىمىز، كۆزىمىز
				II -ڭلار، -ىڭلار، -ۇڭلار، -ۈڭلار ④	بالاڭلار، دەپتىرىڭلار قولۇڭلار، كۆزۈڭلار
				III -ى، -سى	دەپتىرى، قولى، بالىسى، تۆگىسى
	خەۋەرلىك شەخس	بىرلىك		I -مەن	ئوقۇغۇچىمەن، ئىشچىمەن
				II -سەن، -سىز	ئوقۇغۇچىسەن، ئوقۇغۇچىسىز
				III (-دۇر، -تۇر)	ئوقۇغۇچى (دۇر)
		كۆپلۈك		I -مىز	ئىشچىمىز
				II -سىلەر، -سىزلەر	ئىشچىسىلەر، ئىشچىسىزلەر
				III (-دۇر، تۇر)	ئىشچى (دۇر)
سۈپەت دەرىجىسى	ئېلىشتۇرۇش			-راق، -رەك ⑤	چوڭراق، ياخشىراق، ئېگىزرەك، كۆپرەك
	كەمىتىش			-ىش، -ۇش -غۇچ، -متۇل	ئېقىش، كۆكۈش، قىزغۇچ، قارامتۇل
	كىچىكلىتىش ئەركىلىتىش			-غىنا، -قىنا -گىنە، -كىنە	يوغانغىنا، ياخشىغىنا، تاتلىققىنا تۈرگىنە، نازۇككىنە، كىچىككىنە،

پېئىل دەرىجىلىرى	ئۆزلۈك	ـ ن، ـ ىن، ـ ۇن، ـ ۈن	ياسان، جابدۇن، يۇيۇن، كۆرۈن
	مەجھۇل	ـ ل، ـ ىل، ـ ۇل، ـ ۈل ـ ن، ـ ىن، ـ ۇن، ـ ۈن	ياسال، بېزىل، تۇتۇل، كۆرۈل باشلان، قىلىن، يۇلۇن، بۆلۈن
	ئۆملۈك	ـ ش، ـ ىش، ـ ۇش، ـ ۈش	سۆزلەش، بېرىش، سوقۇش، كۆرۈش
		ـغۇز، ـقۇز، گۈز، كۈز ⑥	يازغۇز، ياتقۇز، يىگۈز، كەتكۈز
	مەجبۇر	ـ دۇر، ـتۇر، ـدۈر، ـتۈر	ماگدۇر، كۆلدۈر، تاپتۇر، كەستۈر
		ـار، ـەر، ـۇر، ـۈر	چىقار، چۆشەر، ئۆچۈر،
		ـ ت	ئىشلەت، ئازايت، باشلات، چىقارت
پېئىل شەكىللىرى	يوقلۇق	ـ ما، ـمە	بارما، بېزىلما، سۆزلىمە، كۆرۈشمە
	سوراق	ـمۇ، ـامۇ، ـەمۇ	ئىشلەمدىمەن، يازامدىمەن، بارامدۇ بېرەمدىمەن، كۆرسىتەمسىز، كۆرەمدۇ
	ئىمكانىيەت	ـ الا، ـ ەلە ـ يالا، ـ يەلە	بارالايمەن، كېلەلەيمىز، بارالىدىم كېلەلىدىڭىز، كۆرەلىدى، ئوقۇيالايمىز، ئىشلىيەلەيمىز، ئوقۇيالىدۇق، ئىش لىيەلىدى
		ـ الما، ـ ەلمە ـيالما، ـيەلمە	بارالمايمەن، كېلەلمەيدۇ، كۆرەلمىدى ئوقۇيالمىدىم، بارالمىدىم ئىشلىيەلمىدۇق، باشلىيالمىدى
پېئىلنىڭ بۇيرۇق رايى	بىرلىك	I ـ ي، ـاي، ـەي II ـ ڭ، ـ ىڭ، ـ ۇڭ، ـ ۈڭ ـ غىن، ـ قىن، ـ گىن، ـ كىن III ـسۇن ⑦	ئىشلەي، باراي، كېلەي ئىشلەڭ، بېرىڭ، تۇتۇڭ، كۆرۈڭ بارغىن، تۇتقىن، كۆرگىن، تۆتكىن بارسۇن، كەلسۇن
	كۆپلۈك	I ـيلى، ـايلى، ـەيلى II ـ ڭلار، ـ ىڭلار، ـۇڭلار، ـۈڭلار III ـسۇن	ئىشلەيلى، بارايلى، كۆرەيلى ئىشلەڭلار، بېرىڭلار تۇتۇڭلار، كۆرۈڭلار ئىشلىسۇن، كۆرسۇن
پېئىللارنىڭ شەرت رايى	بىرلىك	I ـم II ـڭ، ـڭىز III	بارسام، كەلسەم بارساڭ، كەلسەڭ بارسىڭىز، كەلسىڭىز بارسا، كەلسە
	كۆپلۈك	I ـق، ـك II ـڭلار III	بارساق، كەلسەك بارساڭلار، كەلسەڭلار بارسا، كەلسە

پېئىللارنىڭ خەۋەر رايى					
ئۆتكەن زامان	-دى، -تى، -دۇ، -تۇ، -دۇ، -تۇ	بىرلىك	I -م II -ڭ، -ڭىز III	بارەم، كەتتىم، سۆلدۇم؛ تۇتتۇم، كۆردۇم، تۆتتۇم باردىڭ، باردىڭىز، كەتتىڭ، كەتتىڭىز كۆردۇڭ، كۆردىڭىز، تۇتتۇڭ، تۆتتىڭىز باردى، كەتتى
		كۆپلۈك	I -ق ⑧ II -ڭلار III	باردۇق، كەتتۇق، كۆردۇق باردىڭلار، كەتتىڭلار كۆردۇڭلار، تۇتتۇڭلار باردى، كەتتى
ھازىرقى زامان	-ۋاتى، -يۋاتى، -ۋاتى، -ۋاتى	بىرلىك	I -مەن II -سەن، -سىز III -دۇ	ئىشلەۋاتىمەن، كېلىۋاتىمەن سۈنۈۋاتىسەن (-سىز)، كۆلۈۋاتىسەن ئىشلەۋاتىدۇ، كۆرۈۋاتىدۇ.
		كۆپلۈك	I -مىز II -سىلەر III -دۇ	ئىشلەۋاتىمىز، كېتىۋاتىمىز سۈنۈۋاتىسىلەر، تۇتۇۋاتىسىلەر تۇتۇۋاتىدۇ، كۆرۈۋاتىدۇ.
كېلەر زامان	-ي، -ا، -ە	بىرلىك	I -مەن II -سەن، -سىز III -دۇ	ئىشلەيمەن، بارىمەن كۆرىسەن (-سىز)، بارىسەن (-سىز) بارىدۇ، ئوقۇيدۇ، ئىشلەيدۇ.
		كۆپلۈك	I -مىز II -سىلەر III -دۇ	ئىشلەيمىز، ئوقۇيمىز بارىسىلەر، كۆرىسىلەر ئوقۇيدۇ، كۆرىدۇ، بارىدۇ

ئىزاھلار

① ئىگىلىك كېلىش قوشۇمچىسى «-نىڭ» بولۇپ، «نۇڭ، نۈڭ» شەكىللىرى قوللىنىلمايدۇ.

② چىقىش كېلىش قوشۇمچىسى «-دىن، -تىن» بولۇپ، لەۋلەشكەن «-دۇن، -تۇن، دۈن، تۈن» شەكىللىرى قوللىنىلمايدۇ.

③ I شەخس ئىگىلىك قوشۇمچىسىنىڭ كۆپلۈكى «-مىز، -ىمىز» بولۇپ، لەۋلەشكەن «-ۇمىز، ۈمىز» شەكىللىرى قوللىنىلمايدۇ.

④ ئىگىلىك قوشۇمچىسىنىڭ II شەخس سىپايە تۈرىنىڭ بىرلىكى «-ڭىز، -ىڭىز» كۆپلۈكى ئۈچۈن «-ڭلار، -ىڭلار» بولۇپ، «-ۇڭىز، -ۈڭىز، -ۇڭىزلار، -ۈڭىزلەر» دېگەن شەكىللىرى قوللىنىلمايدۇ.

⑤ سۈپەتلەرنىڭ سېلىشتۇرما دەرىجىسى ئۈچۈن «-راق، -رەك» قوشۇمچىلىرى قوللىنىلىدۇ. «-ىراق، -ىرەك، -اراق، -ەرەك» شەكىللىرى قوللىنىلمايدۇ.

⑥ مەجبۇر دەرىجە ياسىغۇچى قوشۇمچىلەر «-غۇز، -قۇز، -گۈز، -كۈز» بولۇپ، لەۋلەشمىگەن شەكلى «-غاز، -قاز، -گەز، -كەز» قوللىنىلمايدۇ.

⑦ III شەخس بىرلىك ھەم كۆپلۈكتە «-سۇن» قوللىنىلىدۇ، «-سۈن» شەكلى قوللىنىلمايدۇ.

⑧ خەۋەر رايىنىڭ ئۆتكەن زامان كۆپلۈك قوشۇمچىسى «-ق» بولۇپ «-ك» قوللىنىلمايدۇ.